

Д.В. Полевик
здобувач,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Особливості службово-бойової діяльності співробітників спеціальних підрозділів МВС України при проведенні спеціальних операцій

У статті обґрунтовується необхідність визначення службово-бойової діяльності як однієї з ключових складових загальної системи службово-професійної діяльності співробітників правоохоронних органів. Високий ступінь ризику та небезпеки при проведенні спеціальних операцій вимагає виділення цієї діяльності з метою мінімізації наслідків психофізіологічного навантаження на особовий склад. У свою чергу, такий підхід матиме якісний вплив на професійну діяльність співробітників, ефективність заходів, що проводяться, та підвищить особисту безпеку правоохоронців.

В статье обосновывается необходимость определения служебно-боевой деятельности как одной из ключевых составляющих общей системы служебно-профессиональной деятельности сотрудников правоохранительных органов. Высокая степень риска и опасности при проведении специальных операций требует выделение этой деятельности с целью минимизации последствий психофизиологической нагрузки на личный состав. В свою очередь, такой подход будет иметь качественное влияние на профессиональную деятельность сотрудников, эффективность проводимых мероприятий и повысит личную безопасность работников правоохранительных органов.

In the article the necessity of determination of service-battle activity is grounded as one of the key constituents of the general system of professional activity of law enforcement employees. High degree of risk and danger during SpecOps are required to select this activity with the purpose to minimize the consequences of the psychofiziological pressure on personnel. In same queue such approach will have a high-quality influence on professional activity of employees, efficiency of operations which are conducted and will promote the personal safety of law enforcement personal.

Ключові слова: професійна працездатність, службово-бойова діяльність, психологічне забезпечення, психологія діяльності співробітників підрозділів спеціального призначення, спеціальні підрозділи (СПП) МВС України.

Постановка проблеми

Професійна діяльність співробітників правоохоронних органів, зокрема співробітників спецпідрозділів МВС, безпосередньо пов'язана з діями щодо затримання злочинців та осіб, що підозрюються у скоєнні злочинів, звільнення заручників, з участю у проведенні антитерористичних операцій (АТО) тощо. Світовий досвід використання підрозділів МВС у локальних конфліктах малої інтенсивності на території як своєї, так і інших держав запровадив практику формування та подальшого використання таких підрозділів і в нашій державі. Упродовж більш ніж 15-ти років Україна є активним учасником у операціях, які проводяться за мандатом ООН на конфліктних територіях.

Досвід використання спеціальних підрозділів у таких конфліктах порушив питання, які пов'язані з психічними станами співробітників правоохоронних органів, які опинилися в нових службово-бойових умовах. Відмінність сфор-

мованих уявлень про умови службово-бойової діяльності від обставин, які виникли, спричиняла появу в бійців значних психологічних труднощів, що викликали дезорганізацію діяльності, підвищений рівень негативних переживань. У зв'язку з цим виникла необхідність у вивченні проблеми службово-бойової діяльності в таких специфічних умовах і виявлення психологічних особливостей цієї діяльності.

Беручи до уваги досвід використання спеціальних підрозділів міністерства внутрішніх справ різних країн у локальних або інших військових конфліктах, для того щоб уникнути тих помилок, стосовно яких вже вироблені відповідні рішення, ми насамперед спробуємо розглянути такий досвід в контексті сьогодення і тих завдань, які ставляться перед спеціальними підрозділами МВС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема службово-бойової діяльності співробітників СПП МВС України при проведенні спеціальних операцій не знайшла свого відображення у професійній психології, хоча військовими ученими-психологами було виявлено її окремі методологічні, теоретичні і емпіричні підстави стосовно різних видів військ.

Так, бойова діяльність і психологічні передумови ефективності бойової діяльності воїнів описані в працях М.І. Дяченко (1974, 1999) і С.Л. Кандиновича (1999). А.Г. Караяні (1998) розглянув бойову діяльність СВ РФ в локальних військових конфліктах. Бойова діяльність льотного складу ВВС відображена в роботі П.А. Корчемного (1990). Службово-бойова діяльність внутрішніх військ висвітлена в наукових працях В.Ф. Дубяги (1998), І.В. Соловйова (1999), А.А. Камишанова (2001), Е.А. Іванова (2002) і В.А. Суворова (2003) [1].

Для опису психологічних особливостей службово-бойової діяльності співробітників підрозділів спеціального призначення МВС України при проведенні спеціальних операцій ми, ґрунтуючись на психологічній теорії діяльності, яка була розроблена видатними вченими-психологами Л.С. Виготським, О.М. Леонтьєвим, С.Л. Рубінштейном, розглядатимемо службово-бойову діяльність як діяльність, що має психологічну структуру, відмінну від інших видів діяльності, свою специфіку і визначений – вкрай екстремальний – характер.

Порівнюючи різні види діяльності між собою, О.М. Леонтьєв зазначає: «Реально... ми завжди маємо справу з особливими діяльностями, кожна з яких відповідає певній потребі суб'єкта, прагне до предмета цієї потреби, згасає в результаті її задоволення і відтворюється знов, – можливо, вже в зовсім інших умовах – в умовах, які змінюються. Окремі конкретні види діяльності можна розрізнити між собою за будь-якою ознакою: формою, способам їх здійснення, емоційною напруженістю, тимчасовою і просторовою характеристиками, фізіологічними механізмами тощо. Проте головне, що відрізняє одну діяльність від іншої, полягає у відмінності їх предметів. Адже саме предмет діяльності і додає їй певну спрямованість» [2].

Описуючи бойову діяльність як своєрідний вид діяльності людини, М.І. Дяченко розглядав її як систему бойових дій, включених у процес досягнення цілей озброєної боротьби шляхом використання проти ворога специфічних засобів – зброї і бойової техніки. На його думку, бойова діяльність може відбуватися у формі індивідуальних і колективних (групових) дій, а також дій з керівництва особовим складом, а її психологічний зміст включає прояв психічних процесів, станів, утворень і властивостей особи, а також прояв розумових, емоційно-вольових і мотиваційних особливостей колективу, його досвіду і традицій [3].

Домінуюче становище в структурі бойової діяльності належить цілям, які

визначають спосіб і характер дій бійців. Вони будують свою поведінку при проведенні спеціальної операції залежно від змісту поставленої мети, тобто уявного результату своєї діяльності. Цілі можуть бути найближчими і більш віддаленими.

Мотивами службово-бойової діяльності є сили, які спонукають бійця до активності в умовах проведення спеціальної операції: потреби, відчуття, бажання, прагнення, інтереси, ідеали, переконання тощо. В них концентровано відображається спрямованість особи воїнів, ставлення до поставленого завдання, колективу, до бойової обстановки і війни в цілому. Слід зазначити, що мотиви, на думку М.І. Дяченко, виконують в діяльності не тільки спонукаючу, але і регулюючу, і сенсотворчу функції.

Бойова діяльність здійснюється за допомогою певних засобів і прийомів. Застосовувати зброю і бойову техніку особовому складу належить в специфічних умовах: у небезпечній, повній несподіванок і екстремальній обстановці, проти супротивника, що активно діє. Добиваючись здійснення цілей в бою, воїнам необхідно враховувати особливості бойової обстановки, її вірогідні зміни, творчо використовувати знання, уміння, навички, знаходити найбільш оптимальні прийоми дій.

Не вирішені раніше частини загальної потреби

На сьогодні вітчизняна література майже не приділяє уваги розкриттю проблеми розладу психічних станів військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів, які виникають безпосередньо під час або після виконання поставлених перед бійцями завдань, що пов'язані з виконанням спеціальних завдань суто військової направленості. Розгляд цієї проблеми, тобто питання розладу нервової системи або виникнення порушень психічного стану бійців, як правило, обмежується внутрішнім методичним матеріалом, що здебільшого не доступний для широкого кола читачів. Часто такий матеріал має гриф «для службового використання» або утримується в спеціальних бібліотеках. Проблема післястрессового синдрому в осіб, які брали участь у військових діях або у проведенні спеціальних операцій, що були пов'язані із застосуванням зброї, є дуже актуальною у міжнародній психологічній літературі. Виникнення таких станів насамперед обумовлюють виконанням специфічних функцій, які пов'язані із залученням до виконання особливої службової діяльності.

Така діяльність має суто «мілітаристське» забарвлення з елементами екстриму. Це виражається, по-перше, структурою підрозділів спеціального призначення, яка має чітко виражену військову організацію зі своїм керівником-командиром, начальниками рот, взводів, відділень;

по-друге, організація має військове екіпірування та озброєння, і може, окрім табельної, мати спеціальні види зброї, які не є властивими чи типовими для інших підрозділів правоохоронних органів. Це снайперські гвинтівки різноманітного калібру, спеціальні набої для стрілецької зброї, сама стрілецька зброя (автомати, кулемети), спеціальна техніка (БТри, вертольоти, легкі броньовані танки тощо);

по-третє, на спеціальні підрозділи в ході проведення спеціальних операцій покладається виконання функцій, які пов'язані із затриманням або фізичним знешкодженням небезпечних злочинців. Тобто така діяльність передбачає ведення вогню по живих людях, що спрямоване на їхнє фізичне знешкодження;

по-четверте, саме проведення спеціальної операції, участь у її проведенні є одним із видів екстремальної діяльності, що пов'язана із ризиком для життя і здоров'я співробітників правоохоронних органів, які залучаються для цього.

Таким чином, діяльність співробітників правоохоронних органів, які залучаються до проведення спеціальних операцій із розшуку, затримання або

знешкодження осіб, які становлять суспільну небезпеку, що пов'язана із застосуванням спеціальних засобів, вогнепальної зброї, спеціальної техніки і з ризиком для життя та здоров'я, є професійною діяльністю екстремально-го характеру і може називатися *бойовою діяльністю співробітників спеціальних підрозділів*.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є виявлення психологічних чинників, які впливають на психічний стан співробітників спеціальних підрозділів МВС України, які задіяні у проведенні спеціальних операцій силового характеру. Обґрунтовується необхідність визначення службово-бойової діяльності як однієї з ключових складових загальної системи службово-професійної діяльності співробітників правоохоронних органів.

Вклад основного матеріалу дослідження

Службово-бойова діяльність співробітників спецпідрозділів МВС України насамперед направлена на забезпечення безпеки особи, суспільства і держави, захисту прав і свобод людини і громадянина від злочинних та інших протиправних посягань в особливих умовах. Специфіка діяльності співробітників СПП МВС розкривається через мотиви і потреби в діяльності, яка здатна забезпечити безпеку особи та суспільства, цілісність держави, захистити права і свободи громадян від злочинних та інших протиправних посягань з боку озброєних злочинців і банд, а також через цілі, способи і завдання службово-бойової діяльності, яким відповідають дії, що свідомо підкоряються, поставленим цілям, і операції як способи здійснення цих дій.

Бойова діяльність – це насичена емоціями, відчуттями та іншими психічними явищами складна форма взаємодії з бойовою обстановкою, що протікає у формі індивідуальних і колективних (групових) дій, а також дій з керівництва особовим складом [4].

Її психологічний зміст включає прояв психічних процесів, станів, утворень і властивостей особи, а також прояв розумових, емоційно-вольових і мотиваційних особливостей колективу, його досвіду і традицій [5].

Бойова діяльність – це не тільки індивідуальна, але й колективна активність, що має загальну мету, мотиви і загальні засоби, загальне керівництво. До перемоги в бою прагне кожен підрозділ, частина, кожен військовий колектив.

Деякі особливості бойової діяльності воїнів, загальної і індивідуальної спрямованості до поставленої в наказі мети, використання бойових засобів, подолання труднощів і перешкод породжуються видом бойових дій, змістом завдань.

Службово-бойова діяльність при проведенні спеціальних операцій із затримання злочинців, звільнення заручників, роззброєння і ліквідації незаконних озброєних формувань – це запекла боротьба цілей, мотивів і переконань суб'єктів і об'єктів службово-бойової діяльності СПП із застосуванням зброї і бойової техніки, яка спрямована на досягнення ними взаємовиключних результатів і яка вимагає мобілізації всіх душевних і фізичних сил в особливих, край екстремальних, умовах.

Виконання спеціальних операцій характеризується підвищеним психогенним впливом на співробітників СПП і породжує психологічні особливості такої діяльності – загальну і індивідуальну спрямованість до поставленої в наказі мети, використання бойових і спеціальних засобів, подолання труднощів і перешкод, які безумовно виникають у ході професійної діяльності.

При проведенні спеціальних операцій об'єктом службово-бойової діяльності співробітників СПП є забезпечення громадської безпеки, захист прав

і свобод окремої особи і в цілому громадян України та громадян інших держав (якщо діяльність здійснюється за мандатом ООН), як предмет діяльності виступає протидія як окремим озброєним злочинцям, так і незаконним озброєним формуванням, які загрожують особистій і суспільній безпеці, цілісності держави шляхом озброєної та іншої протиправної діяльності.

Специфіка службово-бойової діяльності при проведенні спеціальних операцій виявляється через негативний вплив на психіку співробітників СПП різних чинників. Аналізуючи службово-бойову діяльність співробітників ВВ МВС РФ, ПШР «СОБР» та ЗМОП МВС РФ (Дашко М.М., Голованов Ю.М.) як діяльність підрозділів спеціального призначення, що постійно беруть участь в бойових або таких, що наближуються до бойових, діях, російська екстремальна психологія відносить ці чинники до чинників загально екстремального характеру:

- обмеження особистісно значущої інформації;
- групова ізоляція (постійна публічність, інформаційна виснаженість членів групи);
- змінена тимчасова структура;
- загроза для життя [6].

У військовій психології ці чинники, що є причинами потенційно можливих або реальних психічних травм, які призводять до порушення психічних функцій і розладів психіки, прийнято називати «психогенними чинниками».

За характером опосередкованості дії на психіку військовослужбовця вони виділені в дві основні групи психогенних чинників ситуацій, що створюють ускладнення в службово-бойовій діяльності:

- група А – чинники, що безпосередньо емоційно впливають на особу військовослужбовця;
- група Б – чинники, що опосередковано здійснюють емоційний вплив, залежно від його професійних можливостей [7].

Індивідуальна і колективна діяльність в бою має низку особливостей:

- своєрідність цілей і результатів (знищення живої сили супротивника, руйнування його укріплень та техніки, захоплення території тощо);
- особливість характеру об'єкта – активно протидіючий супротивник, його бойова техніка і т.д.;
- екстремальність характеру умов, в яких вона протікає (небезпека, раптовість тощо);
- здійсненність цілей за допомогою практичного застосування таких засобів, як зброя і бойова техніка;
- крайня інтенсивність функціонування психіки з незвичайно високою напругою всіх сил (аж до гіпермобілізації);
- виникнення перевантажень і завдань, які перевершують індивідуальні і групові можливості;
- необхідність поєднання високого рівня свідомого самокерування воїнів із своєчасністю дії командира, який займається керуванням [8].

У важких ситуаціях сучасного бою можуть з'явитися деякі небажані зміни в діяльності:

- зсув або втрата мети;
- порушення співвідношення між головними і другорядними діями;
- втрата психічної стійкості, виникнення різних психічних змін, аж до серйозних розладів;
- коливання ефективності, пониження точності рухів і дій, порушення їх послідовності;
- послаблення бойової активності, поява відмов, зривів у роботі.

Таким чином, доходимо висновку, що бойова діяльність здійснюється за

допомогою певних засобів і прийомів. Застосовувати зброю і бойову техніку особовому складу належить в специфічних умовах: у небезпечній, повній несподіванок і екстремальній обстановці, проти супротивника, що активно діє. Добиваючись здійснення цілей в бою, воїнам необхідно враховувати особливості бойової обстановки, її вірогідні зміни, творчо використовувати знання, уміння, навички, знаходити найбільш оптимальні прийоми дій.

Службово-бойова діяльність спецпідрозділів МВС є динамічною і вкрай нестійкою системою, суть якої складає протиборство її суб'єктів і об'єктів, а результат цієї діяльності залежить від вектора різноспрямованих сил, які активно прагнуть досягти своїх взаємовиключних цілей за наявності перешкод (реальних загроз для життя і здоров'я), в екстремальних умовах, з використанням специфічних засобів, особливих способів і прийомів [9].

Об'єктом службово-бойової діяльності СПП МВС України при проведенні спеціальних операцій є громадяни, організовані злочинні угруповання, незаконні озброєні формування, які здійснюють протиправні і інші діяння, що роблять замах на особисту і суспільну безпеку, права і свободи людини і громадянина, а також на цілісність держави. Для визначення протиправності їх діянь необхідна юридична оцінка таких дій, що визначає необхідність знання співробітниками СПП МВС законів, наявність у них чітких правозастосовних навичок.

Як предмет службово-бойової діяльності СПП МВС України при проведенні спеціальних операцій виступає протидія як окремим озброєним злочинцям, так і незаконним озброєним формуванням (організованим злочинним угрупованням), що мають достатньо чітку структуру, організацію і які використовують всі наявні засоби ураження. Тактика дій озброєних злочинців і незаконних озброєних формувань вельми різноманітна: від окремих терористичних актів до ведення широкомасштабних бойових дій.

Підвищений екстремальний характер умов, в яких відбувається службово-бойова діяльність підрозділів спеціального призначення МВС України при проведенні спеціальних операцій, обумовлений впливом відповідних спеціальних операціям психогенних чинників, які можуть призвести до порушення психічних функцій і розладів психіки.

Дамо коротку характеристику психогенних чинників спеціальних операцій.

1. Постійна реальна загроза для життя, яка надходить від:
  - озброєних злочинців і бандформувань, що мають достатньо чітку структуру і організацію і які ведуть широкомасштабні бойові дії і «партизанську війну», використовуючи при цьому всі засоби ураження;
  - мирного населення, негативно настроєного стосовно представників МВС;
  - навколишнього середовища (руйнування будівель, заболочені ділянки, зрушення ґрунтів).
2. Усвідомлення того, що краще загинути, але не згн'ябитися в очах бойових товаришів, а так само розуміння необхідності жертвувати своїм життям заради порятунку інших життів призводить до виникнення стану постійної готовності до смерті. Цей стан спричиняє колосальну напругу всіх душевних сил учасників спеціальної операції, що може призвести до порушення психічних функцій і розладів психіки, до появи відчуття певної вседозволеності, що «війна все спише».
3. Певну напруженість і нервозність в спеціальну операцію вносить необхідність зустрічатися із злочинцем у двобої. Психіка не всіх бійців витримує бойовий контакт, коли доводиться не тільки застосовувати зброю на поразку, але й спостерігати результати її застосування.
4. Як правило, ухвалення рішень відбувається за обмежених для аналізу

складної ситуації час. З одного боку, службово-бойова діяльність співробітників МВС регулюється чинними нормативно-правовими актами, пов'язаними з їхніми правами і обов'язками, а з іншого – умови виконання службово-бойових завдань знаходяться поза правовим полем. У зв'язку з цим у ході проведення спеціальних операцій виникають ситуації, коли події, які безпосередньо розгортаються, неможливо оцінити жодним статутом або існуючим правовим актом. Тоді доводиться керуватися здоровим глуздом і інтуїцією, щоб виконати поставлене завдання, усвідомлюючи, що з боку державних органів не завжди буде отримана адекватна оцінка їх дій.

Постановка завдань кожному співробітникові має на увазі відсутність «баласту», що відчутно підвищує відповідальність за свої дії. Це створює додаткове навантаження на психіку.

5. Використання різнорідних підрозділів, які не мають єдиного начальника (керівника), з метою проведення спеціальної операції з різних силових структур і відомств ускладнює організацію взаємодії.

6. Неадекватне ставлення місцевого населення, тобто коли населення тієї місцевості, в якій проводиться спеціальна операція, відкрито не тільки співчуває бандитам, але і реально їм допомагає, протидіючи виконанням поставлених завдань, що примушує діяти бійців не тільки як «солдат», але і як «дипломат».

7. Присутність представників ЗМІ, суспільних спостерігачів і очевидців, які намагаються впливати на ухвалення рішень і хід проведення спеціальної операції, неадекватно, а деколи і не об'єктивно освітлюючи те, що відбувається, або просто втручаючись в службово-бойову діяльність.

Дія всього комплексу психогенних чинників призводить до того, що у деяких бійців розвивається недостатньо адекватне відзеркалення дійсності. Характерними проявами цього є: втрата можливості орієнтуватися в обстановці; неусвідомлені безладні дії; втрата навичок застосування зброї; втрата професійних якостей; негативні особистісні переживання. Можливий і прояв морально-правової нестійкості, що призводить до появи асоціальних, а іноді кримінальних дій.

Екстремальність умов службово-бойової діяльності виявляється переважно в негативних психічних станах бійців, що утруднює виконання поставлених завдань і знижує ефективність досягнення цілей спеціальних операцій.

Проведення спеціальних операцій пов'язане з необхідністю вирішувати правоохоронні і бойові завдання, які характеризуються не тільки раптовістю виникнення, але незвичністю і новизною, а також високим інтелектуальним навантаженням.

Високе інтелектуальне навантаження обумовлене необхідністю ухвалювати самостійні рішення в умовах високої інтенсивності дій, швидкої зміни обстановки і бойового порядку, в умовах автономності виконання службово-бойових завдань, тобто у відриві від інших сил і повній інформаційній ізоляції, що підвищує індивідуальну і групову відповідальність за ухвалені рішення і кінцевий результат.

Раптовість, новизна і високе інтелектуальне навантаження службово-бойових завдань примушують знаходитися в постійній готовності до виконання будь-яких наказів і розпоряджень, в постійному очікуванні виникнення бойових ситуацій, що призводить до крайньої інтенсивності функціонування психіки і незвичайно високої напруги всіх сил. При довготривалому проведенні спеціальних операцій психіка може не витримати такого навантаження, тому з'являються збої і помилки в бойовій роботі, що може призвести до втрат як серед особового складу, так і мирного населення, а іноді – до повного невиконання поставленого завдання.

Таким чином, психологічними особливостями службово-бойової співробітників СПП МВС при проведенні спеціальних операцій є:

- своєрідність цілей і результатів, що реалізуються в спеціальних операціях, а також специфічних способів дій для їх досягнення: від загальновійськового бою до ведення переговорів;
- особливий характер об'єкта і предмета службово-бойової діяльності;
- здійснення цілей службово-бойової діяльності з допомогою практичного застосування озброєння, бойової техніки і спеціальних засобів в ситуаціях, швидко змінної взаємодії тих груп, що беруть участь у проведенні спеціальної операції;
- особливий склад бойового порядку, що складається з бойових груп: блокування, пошуку, застосування спеціальних засобів і резерву, що вимагає їх адаптованості і високої сумісності;
- підвищений екстремальний характер умов, в яких протікає службово-бойова діяльність, обумовлений впливом відповідних спеціальним операціям психогенних чинників, які призводять до порушення психічних функцій і розладів психіки;
- крайня інтенсивність функціонування психіки і незвичайно висока напруга всіх сил при вирішенні правоохоронних і бойових завдань з яскраво вираженою раптовістю, новизною, незвичністю і високим інтелектуальним навантаженням, вимагають в особового складу високорозвинених професійно важливих якостей.

Висновки

Опис психологічних особливостей службово-бойової діяльності співробітників спеціальних підрозділів МВС України при проведенні спеціальних операцій допоможе сформувати в особового складу реальне уявлення про службово-бойову діяльність, що сприятиме значному зменшенню психологічних труднощів і зниженню рівня негативних переживань у ході виконання службово-бойових завдань, а також зменшить кількість проблем, пов'язаних із психічними станами в осіб, які несподівано для себе опинилися в нових службово-бойових умовах.

Список використаних джерел

1. Дьяченко М.И. Психологический анализ боевой деятельности советских воинов / М.И. Дьяченко. – М. : ВПА, 1974; Кандыбович С.Л. Психологические предпосылки эффективности боевой деятельности воинов / С.Л. Кандыбович, М.И. Дьяченко. – М., 1999; Караяни А.Г. Психологическое обеспечение боевых действий личного состава частей Сухопутных войск в локальных военных конфликтах : дисс. д-ра, психол. наук / А.Г. Караяни. – М., 1998; Корчемный П.А. Психологическая подготовка летного состава ВВС к ведению активных боевых действий в условиях современной войны : дисс. д-ра, психол. наук / П.А. Корчемный. – М., 1990; Дубяга В.Ф. Формирование психологической готовности воина оперативных частей ВВ МВД России к деятельности по охране общественного порядка : дисс. канд. психол. наук / В.Ф. Дубяга. – М., 1998; Соловьёв И.В. Психологическая адаптация военнослужащих ВВ МВД России к служебно-боевой деятельности в условиях вооружённого конфликта : дисс. канд. психол. наук / И.В. Соловьёв. – М., 1999; Камышанов А.А. Психологические условия эффективности деятельности командира подразделения частей оперативного назначения ВВ МВД России в экстремальных ситуациях : дисс. канд. психол. наук / А.А. Камышанов. – М., 2001; Иванов Е.А. Психологические особенности ведения переговоров офицерами внутренних войск МВД России при выполнении служебно-боевых задач : дисс. канд. психол.

наук / Е.А. Иванов. – М., 2002; Суворов В.А. Динамика профессиональной мотивации офицеров внутренних войск МВД России : дисс. канд. психол. наук / В.А. Суворов. – М., 2003.

2. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – С. 102.

3. *Дашко М.Н.* Психологическое обеспечение подготовки к специальным операциям по разоружению и ликвидации незаконных вооруженных формирований : дисс. канд. психол. наук : 19.00.03. / М.Н. Дашко. – М. : РГБ, 2006. – С. 33.

4. Военная психология: методология, теория, практика. В 2-х ч. – М. : ВУ, 1998.9.

5. *Камышанов А.А.* Психологические условия эффективности деятельности командира подразделения частей оперативного назначения внутренних войск МВД России в экстремальных ситуациях : втореф. дисс. канд. психол. наук / А.А. Камышанов. – М. : ВУ, 2001. – С. 67.

6. *Апанасенко Г.Л.* Возможность экстренного восстановления работоспособности специалистов операторского профиля / Г.Л. Апанасенко, Н.И. Межеричкий // Воен.-мед. журнал. –1984. – № 10. – С. 38–39.